

OBNOVA

Časopis za kulturu, društvo i politiku

Prosinac, 2017. godine

OBNOVA

Časopis za kulturu, društvo i politiku

NAKLADNIK

Udruga „Obnova“

ZA NAKLADNIKA

Marko Paradžik

UREDNIŠTVO

Davor Dijanović, Marin Sabolović

GLAVNI UREDNIK RUBRIKE „UMJETNOST“

Ante Brešić Mikulić

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Marko Paradžik

TAJNICA UREDNIŠTVA

Nikolina Rodić

LEKTURA

Tihana Pšenko Miloš

RECENZENTI

Prof. emeritus Tihomir Hunjak, dr. sc. Danijela Lucić, doc. dr. sc. Hrvoje Kalinić, dr. sc. Josip Dukić, mag. educ. soc. et mag. soc. Damir Miloš

GRAFIČKI DIZAJN, PRIJELOM I PRIPREMA ZA TISAK

Ante Starčević

TISAK

Tiskara Zebra

ISSN

1849-0697

MREŽNE STRANICE

www.obnova.com.hr

E-POŠTA

casopis.obnova@gmail.com

Davor Dijanović
davor.dijanovic@gmail.com

Marko Paradžik, mag. iur.
theodorospara@gmail.com

Matej Tolić, mag. iur.
matejtolic92@gmail.com

Mateo Baran, student prava
mateobaran1234@gmail.com

Ivan Trogrlić, student povijesti
trogrlic.ivan@gmail.com

Dino Ljubić, univ. bacc. ing. naut.
uvelavristina@hotmail.com

Ante Brešić Mikulić, mag. art.
ante.b.m@hotmail.com

Georgette Yvette Ponté, mag. art.
georgetteponte@gmail.com

Ivan Dadić, univ. bacc. ing. naut.
dada128@hotmail.com

Luka Matej Mahečić, student Medicinskog fakulteta
lukamatejmahecic@hotmail.com

Tihana Pšenko Miloš, mag. educ. croat., mag., mag.
comm.
tihana158@gmail.com

Marko Mustić, student sociologije
marko.mustic@gmail.com

GOST AUTOR

Mr. sc. Petar Marija Radelj
pemarade@gmail.com

AUTORI

SADRŽAJ

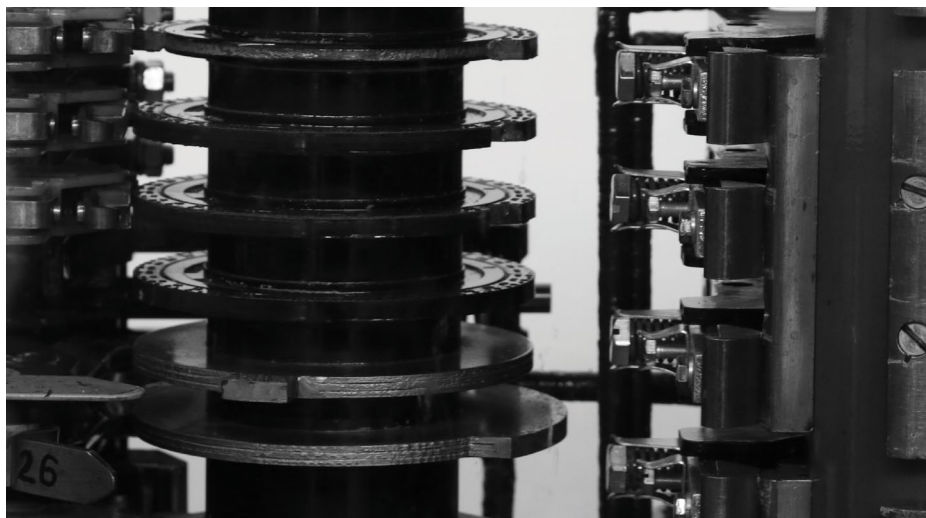
	Riječ urednika	8
	Davor Dijanović Razgovor s prof.dr.sc. Stipom Kutlešom	13
	Marko Paradžik Razgovor s prof.dr.sc. Žarkom Paićom	27
TEMA BROJA	Davor Dijanović Problem tehnike u filozofskoj misli Nikolaja Berdjajeva	48
	Matej Tolić, Mateo Baran Tehnologija u Tolkienovu međuzemlju	75
	Ivan Trogrlić Razvoj i primjena tehnologija proizašlih iz drugoga svjetskoga rata – komparativni prikaz na primjeru Njemačke i Japana	82
RAZNO	Davor Dijanović Dva znanstvena zbornika o Domovinskom ratu	94
	Petar Marija Radelj Protiv nasilja nad naravi, ženom i obitelji – očitovanje u javnu raspravu o potvrđivanju Istanbulske konvencije	98

	Dino Ljubić	
	Revolucija desete umjetnosti	115
UMJETNOST	Ante Brešić Mikulić	
	Veksilološka analiza i rekonstrukcija trijalističkih prijedloga do 1918.	134
	Ciklus likovnih radova autorice Georgette Yvette Ponté	
	Tijelo žene	156
	Perun	
	Bijela Smrt (pjesma)	163
	Marko Paradžik	
	Bića u daljini (pjesma)	164
	Ivan Dadić	
	Nezahvalnik (pjesma)	165
KNJIŽEVNOST	Luka Matej Mahečić	
	(jedna pjesma)	167
	Tihana Pšenko	
	(osam pjesama)	168
	Marko Musić	
	(četiri pjesme)	172
	Davor Dijanović	
	Gnjev pravednosti (pjesma)	176
	Marko Musić	
	Susret (kratka priča)	177
	Udruga Obnova	189

PROBLEM TEHNIKE U FILOZOFSKOJ MISLI **NIKOLAJA BERDJAJEVA**

AUTOR

Davor Dijanović¹

Pregledni članak

Rukopis zaprimljen: 11. 08. 2017.

Rukopis prihvaćen za tisak: 05. 10. 2017.

Sažetak: U ovome radu autor tematizira odnos ruskoga filozofa povijesti i kulture Nikolaja Berdjajeva prema problemu tehnike. U uvodnom dijelu članka prikazuje se raščlamba pojma „tehnika“ iz povijesne i semantičke perspektive, dok se u preostalim poglavljima na temelju Berdjajevljevih objavljenih radova raščlanjuje kritička misao koju je on uputio pojavi stroja i tehnike. Vlast teh-

¹ Davor Dijanović, student Pravnog fakulteta Sveučilišta u Osijeku, urednik portala Hrvatskog kulturnog vijeca, Marina Getaldića 9, Bjelovar, davor.dijanovic@gmail.com

nike prema Berdjajevu dovodi do tehnizacije ljudskog života, a čovjek dolazi u ropstvo vlastitoga čudesnoga izuma – stroja. I dok mnogi autori ovoj temi pristupaju isključivo biologistički i racionalistički, Berdjajev upozorava na važnost duha kojemu se tehnika mora pokoriti ako ne želimo doživjeti antiutopijske scenarije budućnosti.

Ključne riječi: *Nikolaj Berdjajev, tehnika, stroj*

1. UVOD

Što za razvoj čovječanstva znače dostignuća suvremene tehnike, o kojima smo do prije stotinjak godina mogli čitati jedino u vizijama iz znanstveno-fantastičnih romana? Koliko tehnika mijenja čovjeka? Je li tehnika sredstvo u rukama čovjeka ili se čovjek sve više pretvara u objekt manipulacije suvremenih tehničkih dostignuća? Služi li tehnika čovjeku ili čovjek tehnici? U kojem pravcu razvijati tehniku? U današnjem trenutku znanstveno-tehničke civilizacije, u kojemu znanje eksplozivno raste iz dana u dana, a u kojemu je - kako ističe dr. sc. Igor Čatić - tehnika s nanotehnikom praktički došla do granica fizičkog svijeta, sva navedena pitanja sve više zakupljaju pozornost bioetičara, filozofa, sociologa i ostalih kritičara društvene stvarnosti. Daleko su iza nas vremena u kojima je prevladavao naivni stav racionalističkih mislilaca o tome kako znanstveno-tehnički napredak² život čini isključivo lakšim i ugodnijim, a sve se više zauzima i kritički stav prema znanstveno-tehničkim dostignućima³, posebno na poljima globalne bioetike i biotehnologije.⁴

2 O usponu i ideji krize napretka vidi: Rade Kalanj, *Modernost i napredak*, Antibarbarus (Biblioteka Elekta), Zagreb (1994), passim.

3 Jedan od svakako najvećih kritičara „tehnoznanosti“ francuski je ekonomist i filozof Serge Latouche koji piše kako se moderno društvo emancipiralo od svake transcendencije, odustalo od vlastite autonomije te se fatalistički prepustilo heteronomnoj regulaciji od strane tehničkog sustava. „Tehnoznanstveni Megastroj zapadnjački je parni valjak koji gazi kulture, briše razlike i homogenizira svijet u ime Razuma i apstrakcije univerzalnoga čovjeka prosvjetiteljstva“. Alen Tafra, „Paradigma 'Megastroja' kao laička teodiceja“, *Filozofska istraživanja*, 27/2007., br. 2, 379–380.

4 Usp. Luka Tomašević, „Bioetički izazovi. Izazovi globalne bioetike i biotehnologije“, *Bogoslovska smotra*, 76 (2006), br. 2, 395–415.

U članku „Tehnika i etika“ hrvatski povjesničar i filozof dr. Milan Šufflay još je daleke 1924. godine ustvrdio da između napretka znanosti i napretka etike nema razmjera. Moderna tehnika prema Šufflayu u rukama je divljaka, a bijela rasa – pijana od nacionalizma i drugih predrasuda – sjedi na prekrasnom automobilu koji strahovitom brzinom juri u propast. Na kraju spomenutog članka Šufflay pesimistički zaključuje: „Potrebna bi bila ravnoteža između znanstvene spremlje ljudi i njihove umne i moralne spremlje. Ali tehnički progres neprispodobivo je brži od etičkog progresa. I zato nema nade.“⁵

Šufflay je svoje kritičke opservacije, među ostalim i tehničkog napretka, objavljivao u istome vremenu – riječ je o vremenu između dvaju svjetskih ratova – kad o toj temi pišu istaknuti autori i mislioci kao što su Oswald Spengler, Bertrand Russell, Ernst Jünger te veliki ruski filozof povijesti i kulture Nikolaj Berdjajev. Odnos posljednjega, Nikolaja Berdjajeva, prema tehnici tema je ovoga rada.

Berdjajevljevi kritički odnos prema fenomenu tehnike izložit ćemo na temelju njegovih književnih ostvarenja, pri čemu ćemo se najviše poslužiti sljedećim radovima: „Smisao povijesti“,⁶ „Volja za život i volja za kulturu“⁷, „Sudbina čovjeka u suvremenom svijetu“⁸, „Čovjek i stroj.“⁹ Cilj je čitatelja što sveobuhvatnije upoznati s izvornom Berdjajevljevom mišljom o tehnici, tako da ćemo primjedbe i komentare ograničiti samo na one nužne. Tamo gdje će to biti

5 Milan Šufflay, *Izabrani politički spisi*, Matica hrvatska, Zagreb (2000), 161–162. U svojoj knjizi *Kršćanstvo i kriza kultura* papa emeritus Benedikt XVI. slično zaključuje: „Moralna snaga nije rasla s razvojem znanosti, štoviše, čak se umanjila, jer tehnički mentalitet ograničava moral na subjektivno područje, dok je nama upravo potreban javni moral, moral koji će odgovarati prijetnjama koje su se nadvile nad egzistenciju svih nas. Prava i najveća opasnost ovoga trenutka nalazi se upravo u toj neravnoteži između tehničkih mogućnosti i moralne energije. Sigurnost koja nam je potrebna kao pretpostavka naše slobode i našega dostojanstva ne može proizići u konačnici iz tehničkih sustava kontrole, nego samo iz moralne snage čovjeka: tamo gdje nje nema, ili gdje je nedostatna, moć koju čovjek ima sve će se više pretvarati u razarajuću moć“. Joseph Ratzinger, *Kršćanstvo i kriza kultura*, Verbum, Split (2008), 20–21.

6 Nikolaj Berdjajev, *Smisao povijesti*, Verbum, Split (2005).

7 Riječ je o eseju objavljenom u periodici, ali ga je Berdjajev kasnije objavio kao prilog knjizi *Smisao povijesti*.

8 Nikolaj Berdjajev, *Sudbina čovjeka u suvremenom svijetu*, Verbum, Split (2007).

9 Nikolaj Berdjajev, *Čovjek i stroj, Čovjek i tehnika: Kulturno-filozofski eseji*, (ur. Zlatko Gašparović), Matica hrvatska, Zagreb (1944). U zbirci *Čovjek i tehnika* zastupljeni su pored Berdjajeva sljedeći autori: Frederich Dessauer, Paul Valéry, Leopold von Wiese, Carl Weihe, Oswald Spengler, Francesco Flora, Werner Sombart, Friedrich von Gottl-Ottlienfeld, Hans Freyer i Vladimir Filipović. Pretisak studije „Čovjek i stroj“ (izvorno objavljena 1933. u Parizu) – kojim ćemo se služiti za potrebe citiranja – objavljen je 1991. kao prilog knjizi *Novo srednjovjekovlje*. Nikolaj Berdjajev, *Novo srednjovjekovlje*, Laus, Split (1991), 108–138.

zgodno, posegnut ćemo za mišljenjima i pojašnjenjima drugih autora koji su se bavili Berdjajevljevom filozofskom mišlju. Berdjajevljeva razmišljanja o tehnici do sada su na hrvatskom govornom području bila rasuta u nekoliko njegovih djela, a cilj je ovoga rada napraviti nužnu sintezu u tom smislu.

No, prije nego što se pozabavimo odnosom ruskoga filozofa prema navedenoj problematici, potrebno je zbog boljeg razumijevanja, kao *prethodno pitanje*, razbistriti i odrediti neke činjenice i pojmove vezane uz tehniku iz semantičke i povijesne perspektive.

Starogrčki termin *téchne*, u čijem uvođenju veliku ulogu ima Platon¹⁰, prevodi se kao *tehnika*. „Nominalno, to je vještina, zanimanje, lukavstvo, što upućuje na znanje i primjenu načela i, kao takav, taj je termin istoznačnica za sustav znanstvenih i industrijskih pravila koja su na čelu projektiranja i proizvodnje tehničkih i mehaničkih sredstava koja se koriste u svrhu ispunjenja ljudskih i praktičnih potreba i zahtjeva.“¹¹

U staroj je Grčkoj riječ *téchne*, međutim, predstavljala višeznačnicu, tako da tada nije bilo riječi koja bi odgovarala onome što se moderno izriče kao „tehnika“. Kod starih Grka ona je kao imenica uvijek dodatno objašnjavana kao, na primjer, *téchne* retorike, *téchne* gramatike, *téchne* poetike itd. U tom bi se smislu današnja tehnika mogla izreći samo kao složena riječ *téchne* tehnike, što u klasično doba nije postojalo.¹²

Autori iz starijih generacija tehniku razumijevaju u klasičnom smislu, kao vještinu, umjetnost, zanat, obrt, a pod suvremenom tehnikom „razumijevaju tehniku na razini proizvodnje energije. Dakle, negdje do atomske energije. Čini se da bi bilo primjereno shvaćati tehniku u smislu filozofa tehnike sa strojarским temeljem. To je učinio G. Ropohl koji je definirao tehniku kao čovjekovu proi-

10 „Svakako da Platonu pripada važno mjesto u uvođenju tog termina koji navodi dosta često: u *Protagori* to je tehnika računanja, zatim tehnika proizvodnje kao stalni pratitelj čovjeka; u *Federu* ga spominje u legendi o Thamaosu; u *Fedonu* tvrdi da su sve djelatnosti tehnike; u *Filebu* naglašava u tom smislu proračunavanje granica; a u *Republici* tehniku definira kao sređenu ljudsku aktivnost koja se razlikuje od prirode. Aristotel je pak pojam tehnike suzio, jer je iz nje izuzeo znanosti kao područje nužnosti i sveo je samo na područje akcije i proizvodnje, tj. na umjetnički *poiesis*, arhitekturu, medicinu i manualni rad“. Heda Festini, „Filozofija i tehnika“, *Zbornik Filozofija i tehnika*, (gl. urednik Igor Čatić), Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb (2003), 16.

11 Festini, „Filozofija“, 14.

12 Željko Škuljević, „*Téchne* i sofistika“, *Zbornik Filozofija i tehnika*, 29–30.

zvodnju umjetnih objekata, artefakata kako bi ih zatim svrsishodno upotrijebio.¹³

Talijanski filozof Nicola Abbagnano tehniku dijeli u dvije skupine: 1) magijske i religiozne tehnike, koje obuhvaća nazivom ritualne tehnike i 2) racionalne tehnike. Racionalne tehnike dijeli u simboličke (spoznajne u znanosti i estetske u umjetnosti), tehnike ponašanja (moralne, političke, ekonomske i sl.) te proizvodne tehnike, kao odnos prema prirodi i usmjerenost na proizvodnju dobara.¹⁴

Za njemačkoga filozofa povijesti i kulture Oswalda Spenglera tehnika postoji oduvijek.¹⁵ Otkrića prirodnih znanosti posljednjih desetljeća potvrđuju Spenglera i pokazuju da opća tehnika postoji od prvoga energijskoga djelovanja – najprije kao prirodna tehnika koja započinje prirodnom energetikom, da bi – kako proizlazi iz suvremenih arheoloških i antropoloških istraživanja – izradom kamene oštrice prije 2,5 milijuna godina (koja je istodobno služila i kao oruđe i kao oružje) započela umjetna, čovjekova tehnika.¹⁶

Pojavom umjetne tehnike i njezinim razvojem čovjek – nakon početnog načina života u skladu s prirodom – sve više nastoji tu prirodu podrediti sebi, a taj je trend posebno prisutan od vremena industrijske revolucije (kraj 18. stoljeća) kad su ljudski rad i snaga životinja u većoj mjeri zamijenjeni snagom parnog stroja.¹⁷ Međutim, kao što primjećuje njemački filozof Friedrich Rapp, u intelektualnoj tradiciji zapadne filozofije tehnika je bila najčešće prepoznavana kao vještina ili, u najboljem slučaju, kao čista primjena prirodnoznanstvenih otkrića, ali ne i kao nešto što zaslužuje filozofsko istraživanje. Čak i nakon industrijske revolucije, kada su strojevi očito pokazali svoju moć, nije se dovoljno shvaćala potreba za filozofskim istraživanjem tehnike koja kao temelj materijalne kulture snažno utječe na cjelokupnu kulturu. Tek u najnovije vrijeme, u „vezi s njezinim neželjenim negativnim rezultatima, tehnologija postupno sve

13 Igor Čatić, „Predgovor. O Zborniku radova simpozija ‘Filozofija i tehnika’“, *Zbornik Filozofija i tehnika*, 9–10.

14 Festini, „Filozofija“, 14.

15 Oswald Spengler, *Čovjek i tehnika*, Laus, Split (1991).

16 Čatić, „Predgovor“, 9.

17 Gordana Barić, „Tehnika, ekonomija i priroda“, *Zbornik Filozofija i tehnika* (2003), 292.

više privlači filozofsku pažnju.¹⁸

Veliki talijanski filozof, teolog i pisac Romano Guardini u poznatom djelu *Konac novoga vijeka* piše da je tehnika tijekom 19. stoljeća „polako stasala, no dugo je njezin nositelj bila jedna ne-tehnička vrsta ljudi. Čini se kao da je njoj pripadajući čovjek tek u posljednjim desetljećima, a definitivno u posljednjem ratu (spomenuta knjiga objavljena je 1950., pet godina nakon svršetka Drugoga svjetskoga rata, nap. D. D.) doživio svoj probitak. Taj čovjek prirodu ne osjeća ni kao vrijedeću normu ni kao živo utočište. On je vidi bez pretpostavki, egzaktno, kao prostor i materijal za djelo u koje će biti ubačeno sve, bez obzira na to što će se time dogoditi. Za djelo prometejskoga karaktera, pri kojem se radi o biti ili ne biti.“¹⁹

Prvi jednostavni alati – kao tehnika u svom najjednostavnijem obliku, koja je omogućila ratarsku revoluciju – nisu plašili čovjeka, nego su mu, naprotiv, pomagali osloboditi se strahova i opasnosti koji su dolazili od prirode koja ga je okruživala. No kasniji tehnički napredak doveo je do situacije da se više sa sigurnošću ne može predvidjeti što će se dogoditi na planu razvoja tehnike. Čovjek je ostao zatečen rezultatima svojega uma i svojih ruku, što neizbježno dovodi i do strepnje pred mnogim pitanjima koje mu tehnika postavlja, posebno ako uzmemo u obzir i već spomenute moguće negativne rezultate.²⁰

Njemački filozof, sociolog i antropolog Arnold Gehlen ističe da tehnika „una-prjeđuje život i razara ga, kao i sam čovjek“, čime želi reći da tehnika sama po sebi ne nosi etičku odrednicu, nego joj tu odrednicu daje čovjek svojim slobodnim odlukama.²¹ U tom smislu prof. dr. sc. Borislav Dadić ispravno zaključuje da „bi bilo pogrešno negirati tehniku i tehnička dostignuća. (...) Problem tehnike postoji i on se mora i može riješiti, ali se to sigurno ne će dogoditi negiranjem tehnike, nego njezinim podvrgavanjem čovjekovu duhu. Samo preko duhovnog principa, koji je u njemu, čovjek ‘postaje nezavisan od prirode i od vlasti tehnike’ (Berdjajevljević citat, nap. D. D.) nad njime. Zato je svaka pobuna protiv tehnike i njezina razvoja besmislena, kao što je pogrešno i odbacivanje

18 Borislav Dadić, „Čovjekov duh pred izazovom tehnike“, *Zbornik Filozofija i tehnika* (2003), 124–125.

19 Romano Guardini, *Konac novoga vijeka*, Verbum, Split (2002), 57–58.

20 Dadić, „Čovjekov“, 121–122.

21 Dadić, „Čovjekov“, 130.

tehnike kao proizvoda zla s kojima netko ne želi imati nikakvog posla. Isto je tako pogrešno čovjekovo zatvaranje prema tehnici. Jedino se pravo rješenje može pronaći na putu umnog prodiranja u problem tehnike, na putu našega otvaranja prema njezinoj biti.²²

U skladu s navedenim mišljenjem kako je potrebno „umno prodiranje u problem tehnike“, prikazat ćemo Berdjajevljev odnos prema tehnici, a radi pojmovne zbrke koja vlada u svakodnevnom govoru, potrebno je još – prije nego što prijedemo na *meritum* ovoga rada – napraviti distinkciju između pojmova „tehnika“ i „tehnologija“ koji se u svakodnevnom govoru često koriste kao sinonimi.

Izvornu definiciju tehnologije dao je 1777. Johann Beckmann koji ju je odredio kao „sveobuhvatnu znanost o isprepletenosti tehnike, gospodarstva i društva.“²³

Tehnologija je i znanost o tehničkim postupcima pri dobivanju i preradi sirovina u gotove proizvode (dopunjena izvorna definicija J. Beckmanna iz 1796.). G. Ropohl tehnologiju definira kao znanost o tehnici koja se odnosi na opisno tumačenje svih aktivnosti vezanih uz objekt tehnike.²⁴

Na kongresu u Varni 1973., američki filozof F. Karptryk nastojao je odrediti jasnu razliku između znanosti, tehnologije i tehnike, tvrdeći da se one razlikuju po motivima, sredstvima i ciljevima, a neophodne su za proizvodnju. Čujmo Kasprzyka: „Da bi se ostvario neki tehnički cilj, tehnolog mora znati transformirati teorijsko znanje u sustav vodećih načela za proizvodnju nekog proizvoda ili predmeta. To znači da mora imati sposobnost razumijevanja tehnike koju namjerava usustaviti, ali i teorijskih znanja koje treba propisati kao vodič. Jaz između znanosti i tehnike premošćuje tehnologija koju se tumači kao sustavni tretman tehnika toga na koji se način odabire i usustavljuje određena znanstvena znanja, kako bi postala pogodno uputstvo za proizvodnju ciljanih proizvoda i predmeta. Prema tome, tehnologija, po zgodnoj slici – znamo/kako – zapravo je i sama znanost koja traži skup određenih tehničkih postupaka izvedenih iz

22 Dadić, „Čovjekov“, 130.

23 Čatić, „Predgovor“, 10.

24 Igor Čatić, „Tehnologija je uvijek u funkciji rangiranja“, *Govor*, 20/2003, br. 1–2, 53.

znanstvene teorije ili otkrića pomoću kojih se omogućuje proizvodnja dobara i usluga i predmeta uopće (primjeri za razliku mogu biti nanotehnike i informacijske tehnologije).²⁵

Predmet našega rada odnos je Nikolaja Berdjajeva prema tehnici.

2. FILOZOFSKA I DUHOVNA POLAZIŠTA BERDJAJEVLJEVE KRITIKE TEHNIKE

Nikolaj Aleksandrovič Berdjajev rođen je 1874. u ruskoj plemićkoj i vojničkoj obitelji u Kijevu, a umro je 1948. u Clamartu kod Pariza. Kao filozof prešao je razvojni put od narodnjaštva, preko marksizma i neokantovstva pa do kršćanskoga egzistencijalizma, odnosno personalizma.²⁶ Ocjenjujući Berdjajevljev rad, Ivan Čulo ispravno utvrđuje²⁷ da on nije nastojao stvoriti strogi filozofski sustav, već cjelovitu opću koncepciju – od antropologije, aksiologije, etike, epistemologije i metafizike, pa sve do kozmologije, vodeći se kao glavnim problemom položajem čovjeka u svijetu i smislom njegove egzistencije.²⁸

Filozofsku je inspiraciju Berdjajev pronalazio u svakodnevnom iskustvu društvene zbilje, analizi povijesnih događanja, a posebno u kršćanstvu i njegovu utjecaju na društvo i čovjeka kao osobu. Ponekad je zbog toga proglašavan teologom, premda je on sam odbijao takvu kvalifikaciju i smatrao se uvijek filo-

25 Festini, „Filozofija“, 15–16.

26 Berdjajev je roditeljski bio odgajan u liberalnom duhu Voltaireovih ideja, a pravoslavlje je primio čitajući književna djela, u prvome redu Dostojevskoga. Vidi njegovu knjigu *Duh Dostojevskog*. Nikolaj Berdjajev, *Duh Dostojevskog*, Niro književne novine, Beograd (1981).

27 Ivan Čulo, „Recepcija Nikolaja A. Berdjajeva u Hrvatskoj tijekom 20. stoljeća“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 41/2015, br. 1, (91–170), 92.

28 Zanimljivo je spomenuti da je hrvatski povjesničar, diplomat i publicist Bogdan Radica posjećivao Berdjajeva u njegovoj kući u Clamaru u okolici Pariza. Radica ovako opisuje Berdjajevljev lik: „Još uvijek preda mnoom stoji ta duboka iskrena figura asketa, mislioca i mistika. Srednjovjekovno lice, izblijedjelo od dugih bdjenja, izgubljeno u dubokoj polusijedoj bradi koju je oživljavala još uvijek bujna i mlada romantična kosa. Oči duboke i žive, blage i prodorne, iz kojih istodobno izbija široko, sveobuhvatno slavensko suosjećanje s čovjekom i njegovim patnjama te naposljetku očajanje što ga donosi napor vječnog traženja istine. Bilo je u toj biblijskoj figuri nešto od španjolskog viteškog i slavenski neograničenog izraza. Takve sam glave vidio na Valasquezovim i El Grecovim platnima, ali i po isposničkim sobičcima Athosa gdje umire posljednje rusko pravoslavlje i gdje nestaju posljednji tragovi kršćanstva u čijoj obnovi Nikolaj Berdjajev vidi jedinu mogućnost održanja čovjeka i njegovih vrijednosti“. Bogdan Radica, *Agonija Europe. Razgovori i susreti*, Disput, Zagreb (2006), 138.

zofom koji promišlja kršćanstvo i u njemu nalazi nadahnuće i proširenje filozofske perspektive.²⁹

Ako bismo željeli apostrofirati središnju misaonu preokupaciju filozofskoga stvaralaštva Nikolaja Berdjajeva, tj. njegove filozofije povijesti na koju je gledao iz religioznoga i metafizičkoga kuta³⁰, onda je to bez ikakve dvojbe sloboda, zbog čega je i prozvan „filozofom slobode.“³¹ Bonifac Badrov piše da je „njegova (...) filozofija bitno filozofija slobode, filozofija duha, filozofija ličnosti.“³² Ne postoji filozof koji je toliko isticao slobodu kao Berdjajev, smatra Badrov, a da je tome zaista tako zna svatko tko je pročitao glavna djela ovoga ruskoga filozofa.

Berdjajev je smatrao da je Krist jedino rješenje slobode, a time i problema čovjeka. Tragedija slobode nadvladana je tragedijom križa. Smrt je smrću pobijedena. Berdjajev zaključuje: „Ja sam kroz slobodu prišao Kristu i ne znam drugih puteva.“³³

Ruski filozof smatrao je da se sudbina ljudske egzistencije i sudbina čitavog kozmosa može shvatiti samo u eshatološkoj perspektivi.³⁴ Badrov u tom smislu ističe: „Berdjajevljeva filozofija završava divnom vizijom diviniziranog čovječanstva u kraljevstvu Božjem, kraljevstvu vječnosti. A i čitav život N. Berdjajeva bio je vizija vječnosti u svim stvarima i nostalgija za vječnošću.“³⁵

Iz navedenih filozofskih i duhovnih polazišta Berdjajeva kao kršćanskoga egzistencijalista i personalista – koji je snažno isticao slobodu i dostojanstvo svake osobe – proizlaze i njegovi stavovi prema *tehnicima*.

29 Borislav Dadić, „Etika stvaralaštva u filozofskoj misli Nikolaja Berdjajeva“, *Obnovljeni život*, 70/2015, br. 2, (209–225), 210.

30 Berdjajev smatra da glavni pokretači povijesti nisu materijalnog i empirijskog, nego duhovnog karaktera. Svoju filozofiju povijesti Berdjajev naj sustavnije razrađuje u spomenutoj knjizi *Smisao povijesti*.

31 Sloboda je za Berdjajeva ključno obilježje kršćanstva: „Kršćanstvo ne potvrđuje samo slobodu kao više dostignuće, kao pobjedu višega božanskog razuma, nego potvrđuje i slobodu kojom se određuje sudbina čovjeka i čovječanstva, koja čini povijest. U kršćanstvu su samo Providnost i njezino djelovanje sloboda, a ne *fatum*. Ono se ne miri s pokornošću usuda, kako se mirio antički svijet. Berdjajev, *Smisao*, 101–102.

32 Čulo, „Recepcija“, 139.

33 Borislav Dadić, „Pogovor. Nikolaj Berdjajev – vitez čovjekove slobode“, Berdjajev, *Novo*, 148–149.

34 U kršćanstvu je eshatologija znanost o posljednjim stvarima čovjekove egzistencije. Ivan Bujanović, *Eshatologija to jest posljednje stvari u nauku Katoličke crkve*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb (1894).

35 Čulo, „Recepcija“, 140.

3. KRŠĆANSTVO JE OMOGUĆILO POJAVU TEHNIKE

Berdjajev je smatrao da je kršćanstvo izvršilo proces oslobađanja ljudskog duha kroz njegovo odvajanje od unutarnjeg života prirode.³⁶ Da bi čovjeku vratilo slobodu i discipliniralo ga, izdvajajući ga i uzvisujući iznad prirode, kršćanstvo je prirodu mehaniziralo te tako omogućilo pozitivno prirodnoznanstvo i tehniku. Dok se čovjek nalazio u neposrednom uzajamnom djelovanju s duhovima prirode te je ustrojavao svoj život na mitološkom shvaćanju svijeta, nije se mogao uzdignuti iznad prirode u činu spoznaje kroz prirodnu znanost i tehniku. „Ne bi bila moguća ni željeznica ni telegraf ni telefoni u strahu od demona prirode“, zaključuje Berdjajev i dodaje da je u ljudskom životu trebalo potamniti osjećaj prirode kao organizma naseljenoga demonima i duhovima da bi čovjek mogao djelovati nad prirodom kao nad nekakvim mehanizmom.³⁷

Berdjajev primjećuje da je mehanicistički svjetonazor ustao protiv kršćanstva, no on se pojavio kao duhovni rezultat kršćanskoga čina oslobođenja čovjeka od prirodne stihije i demona prirode. Naš filozof ovako objašnjava navedenu tvrdnju: „Čovjek bačen u prirodu i nalazeći se u odnosu s njezinom unutarnjom stvarnošću, nije prirodu mogao znanstveno poznavati niti tehnološki ovladati njome. Takav je rezultat morao baciti svjetlo na čitavu daljnju sudbinu čovjeka. Kršćanstvo ga je oslobodilo od podređenosti prirodi te ga je, u duhovnom smislu, postavilo u središte svemira. Antropocentrični osjećaj bivstva starome je čovjeku bio stran. On se osjećao kao neodvojivi dio prirode. Jedino je kršćanstvo donijelo taj antropocentrični osjećaj koji je postao glavna pokretačka sila novijega doba. Čim se javio antropocentrični osjećaj u cjelini ostvaren u kršćanstvu, osjećaj da je čovjek središte svijeta, da se uzvisuje nad prirodom, drugačija je povijest postala nemoguća. Svi suvremeni protivnici kršćanstva ne poznaju dostatno svoju zavisnost od toga kršćanskoga izvora.³⁸

³⁶ Berdjajev, *Smisao*, 106.

³⁷ Berdjajev, *Smisao*, 107.

³⁸ Berdjajev, *Smisao*, 107.

4. TEHNIKA DOMINIRA U VREMENU CIVILIZACIJE

U Berdjajevljevu poimanju fenomena krize kulture osjeća se određeni utjecaj njemačkoga filozofa povijesti i kulture Oswalda Spenglera. Prema Spengleru, tehnika je dio kulture, prisutan u svim njezinim fazama, ali se njezin pojačani razvoj i nadmoć najviše osjećaju u civilizaciji kao završnoj fazi kulture. Njemački filozof smatra da je tehnička crta kulture najviše izražena u zapadnoeuropskoj *faustovskoj* kulturi.³⁹ Do sličnih zaključaka dolazi i Berdjajev koji piše da svaka kultura nakon svojega procvata, istančanosti i zapletenosti doživljava iscrpljivanje stvaralačkih snaga, gašenje, iščezavanje i opadanje duha.⁴⁰ Dok epoha kulturnoga procvata pretpostavlja ograničenje volje za „životom“⁴¹, civilizacija pokušava ostvariti „život“: „Ona je izgradila moćnu njemačku državu, moćni kapitalizam, a s njim i socijalizam; ona ostvaruje volju za svjetskom moći i svjetskom organizacijom. No u toj moćnoj imperijalističkoj i socijalističkoj njemačkoj državi ne će biti više Goethea ni velikih njemačkih idealista, ne će biti ni velikih romantičara ni velikih filozofa, kao ni velike umjetnosti – sve je u njoj postalo tehničko, tehnička će biti i filozofska smisao (u gnoseološkim strujama).“⁴²

Naš autor smatra da je era civilizacije i započela pobjedonosnim ulaskom strojeva u ljudski život koji prestaje biti organski i gubi vezu s prirodnim ritmom. Između čovjeka i prirode postavlja se oruđe kojim on pokušava podrediti prirodu. Čovjek se udaljava od prirode procesom tehničkoga ovladavanja prirodom i njezinim silama. Organiziranost ubija organičnost⁴³, život se sve više tehnižira, a stroj udara pečat na ljudski duh, na sve oblike njegova djelovanja. „Civilizacija nema ni prirodnu ni duhovnu nego mehanicističku osnovu. Ona je prije svega tehnička, u njoj tehnika slavi pobjedu nad duhom, nad organizmom. U civilizaciji i samo mišljenje postaje tehničko, svako stvaralaštvo i umjetnost

39 Stipe Kutleša, „Spenglerova filozofija tehnike“, *Zbornik Filozofija i tehnika* (2003), 62.

40 Nikolaj Berdjajev, „Volja za život i volja za kulturu“, *ISTI, Smisao*, 192.

41 Kutleša, „Spenglerova“, 192.

42 Kutleša, „Spenglerova“, 194.

43 O razlici organizma i organizacije više će biti govora u nastavku teksta.

dobivaju sve izraženiji tehnički karakter.⁴⁴ Stroj i tehnika još su uvijek porod umnoga pokretačkoga djelovanja kulture, njezina velika otkrića, no oni podri- vaju njezine organske temelje, ubijaju njezin duh. Kultura gubi dušu i prelazi u civilizaciju, duh polako opada, kvaliteta se zamjenjuje kvalitetom.⁴⁵

Nastavljajući izlaganje svojih pogleda na razlike između kulture i civilizacije, Berdjajev uočava kako je kultura pokušavala motriti vječnost, dok u ubrzanom ritmu civilizacije nema ni prošloga ni sadašnjega, nema ulaska u vječnost, ima samo buduće; civilizacija je futuristička. Ubrzanje i isključiva usremljenost prema budućem potaknuta je strojem i tehnikom. Život je kod organizama tromiji i ritam nije tako silovit. U civilizaciji dolazi do zamjene ciljeva života sredstvima i oruđima života. Cilj života je zatamnjen, pokriven, a svijest ljudi civilizacije usmjerena je isključivo na sredstva i tehniku života. Ciljevi živo- ta predstavljaju se kao iluzorni, a sredstva se prihvaćaju kao stvarna. Tehnika, organizacija, proizvodni proces – stvarni su, a duhovna kultura nije stvarna, ona je samo sredstvo tehnike života. Tako „umire duša kulture, gasi se njezin smisao.“⁴⁶ Industrijsko-kapitalistička civilizacija je antiontološka, mehanička i gradi samo carstvo fikcije. „U njoj su mehaničnost, tehnicizam i nadmoć stro- jeva oprečni organičnosti, kozmičnosti i duhovnosti svakog postojanja.“⁴⁷

Pokoravanje stroju vrlo je jasna posljedica negiranja božanskoga načela. „Da bi čovjek potpuno potvrdio sebe i da ne bi izgubio izvor i svrhu svojega stva- ralaštva, on mora osim sebe potvrditi i Boga. Mora potvrditi sebe u Bogu. Ako u sebi nema izraz više božanske prirode – on gubi svaki obris, podređuje se nižim procesima i nagonima, razlaže se na elemente vlastite prirode i počinje se pokoravati toj umjetnoj prirodi koju je sam dozvao u svoj život, pokoravati mehaničkom stroju koji ga obezličava, uništava i čini nemoćnim.“⁴⁸

Za Berdjajeva uvođenje strojeva u ljudski život predstavlja najveću revoluciju koju je povijest ikada upoznala. Stroj je preokrenuo život u svim sferama: do- godilo se čupanje čovjeka iz utrobe prirode. Čovjek je prije bio organski pove-

44 Berdjajev, „Volja“, 197–198.

45 Berdjajev, „Volja“, 198.

46 Berdjajev, „Volja“, 199.

47 Berdjajev, „Volja“, 200.

48 Berdjajev, *Smisao*, 140.

zan s prirodom te je svoj društveni život usklađivao sa životom prirode. Sada su strojevi radikalno izmijenili taj odnos i doveli čovjeka u novi oblik ovisnosti i ropstva. „Stroj se postavio između čovjeka i prirode i nije samo čovjeku pokorio prirodne sile nego je pokorio i samoga čovjeka; stroj ga nije oslobodio, on ga je zarobio. Koliko je čovjek prije bio ovisan o prirodi, koliko je njegov život bio oskudan u toj ovisnosti, utoliko ga je pronalazak strojeva i mehanizacija života kao popratna pojava s jedne strane obogatio, a s druge strane doveo u novi oblik ovisnosti i ropstva, mnogo većega nego što je mogao osjetiti u neposrednoj ovisnosti o prirodi. Nekakva tajanstvena sila, reklo bi se, strana i čovjeku i samoj prirodi, ušla je u ljudski život, nekakav treći element, ni prirodni ni ljudski, ostvarivši strašnu vlast i nad čovjekom i nad prirodom. Ta nova strašna sila razlaže čovjekove prirodne forme. Podvrgava čovjeka procesu raščovječenja, podijeljenosti, i čovjek kao da prestaje biti prirodno biće kakvo je bio ranije.“⁴⁹

Berdjajev ističe da je stroj ostvario magičnu vlast nad čovjekom, no kloni se romantičarskog negiranja strojeva⁵⁰ i jednostavnog odbacivanja civilizacije. Nemoguća je jednostavna restauracija kulture, a „istinski put odolijevanja kulture samo je jedan – put religioznog obraćenja.“⁵¹

U knjizi „Sudbina čovjeka u suvremenom svijetu“ Berdjajev raščlanjuje različite aspekte krize suvremene kulture, a među njima se ponovno vraća i tehnici te u okviru toga „tehnizaciji ljudskog života“. Glavna kozmička sila koja danas djeluje i mijenja lice zemlje i čovjeka dehumanizira ga i obezličuje – tvrdi Berdjajev – nije kapitalizam kao ekonomski sustav, već tehnika, čuda tehnike. Čovjek je zapao u vlast i ropstvo vlastitog čudesnog izuma – stroja, a naša epoha nadasve je obilježena tehnikom i može se nazvati tehničkom epohom. „Tehnika je posljednja i najveća čovjekova ljubav. Čovjek vjeruje u čuda tehnike u vremenu u kojem je izgubio vjeru u sva čuda. Dehumanizacija je, prije svega, mehanizacija i tehnizacija ljudskog života, podlaganje čovjeka stroju i njegovo pretvaranje u stroj. Vlast stroja drobi cjeloviti ljudski lik.“⁵²

Umjesto da čovjeka oslobodi od ropstva prirodi i olakša ljudski rad, stroj na nov

49 Berdjajev, „Volja“, 138–139.

50 J. R. R. Tolkien i Russel Kirk, primjerice, odbijali su voziti automobil.

51 Berdjajev, „Volja“, 199.

52 Berdjajev, *Sudbina*, 62.

način zarobljava čovjeka i konačno ga upropaštava tako što ga pretvara u nezaposlenog. „To ukazuje na činjenicu da je čitav socijalni organizam zaražen strahovitom duhovnom i ćudorednom bolešću, zvjerskim odnosom čovjeka prema čovjeku. Tehnicizirani se kapitalizam ne smije shvaćati samo kao ekonomska kategorija, on je također moralna kategorija koja je povezana s odnosom čovjeka prema čovjeku.“⁵³

Stroj – kritičan je dalje Berdjajev prema njegovoj pojavi – djeluje ubitačno na dušu, upropašćuje nadasve emocionalni život, rastvara ukupne ljudske osjećaje. „Čvrst, muževan duh može odoljeti vlasti stroja i njime zavladatai, ali duša trpi nemoćno pod pritiskom stroja i zapada u agoniju.“⁵⁴

Zanimljivo, Berdjajev primjećuje kako se suvremene mase mogu organizirati samo tehnički i kako „vlast tehnike odgovara demokratskom vijeku.“⁵⁵ Tehnika racionalizira ljudski život, ali ta racionalizacija ima i iracionalne posljedice. Kao posljedica javlja se nezaposlenost koja sve više, kako se čini, postaje budućnost čovječanstva.⁵⁶

5. ČOVJEK I STROJ: NUŽNOST POKORAVANJA TEHNIKE DUHOVNIM VRIJEDNOSTIMA ŽIVOTA

Svoj kritički odnos prema pojavi stroja i tehnici Berdjajev je najsuštavnije izložio u omanjoj studiji pod naslovom „Čovjek i stroj. Problem sociologije i metafizike tehnike“. Ova se studija nastavlja na prethodno izložena Berdjajevljeva kulturno-povijesna razmatranja, ali donosi, dakako, i nove spoznaje i uvide.

Na početku studije Berdjajev tvrdi da je pitanje o tehnici „postalo pitanje o sudbini čovjeka i sudbini kulture.“⁵⁷ Problem tehnike razmatra imajući u vidu ne

53 Berdjajev, *Sudbina*, 62–63.

54 Berdjajev, *Sudbina*, 63.

55 Berdjajev, *Sudbina*, 63.

56 Berdjajev, *Sudbina*, 63–64.

57 Berdjajev, *Čovjek*, 108.

samo opadanje stare religiozne vjere nego i humanističke vjere 19. stoljeća. U tom kontekstu, jedina jaka vjera suvremenog civiliziranog čovjeka ostaje vjera u tehniku, u njezinu moć i njezin beskrajni razvitak. Tehnika postaje nova čovjekova ljubav i „on je gotov da izmijeni svoj lik pod utjecajem predmeta svoje ljubavi.“⁵⁸

Problem tehnike uzbudljiv je za kršćansku svijest, ističe Berdjajev, no dosad nema primjerene reakcije kršćana na taj problem. Postoje dva odnosa kršćana naspram tehnike, ali oba su manjkava. U prvome odnosu smatra se da je tehnika religijski i moralno neutralna, da pomaže čovjekovu životu, umnaža dobra života te ne postavlja nikakav duhovni problem. Drugi manjkavi pristup tehnici apokaliptičke je naravi, užasava se pred porastom njezine moći nad čovječijim životom i gotovo da u njoj vidi pobjedu duha antikrista, zvijeri koja izlazi iz bezdana.⁵⁹

Berdjajev se čudi kako sve do njegova vremena nije izrađena filozofija tehnike i stroja, iako je o toj temi već napisano mnogo knjiga. On priznaje kako je za izradu takve filozofije već mnogo toga pripravljeno, ali nije učinjeno ono najglavnije, nije „spoznan stroj i tehnika kao duhovni problem, kao sudbina čovjeka.“⁶⁰ Do sada se stroj promatrao samo izvanjski, samo u „socijalnoj projekciji“, no bitan je njegov odnos prema čovjekovu opstanku. „Može li čovjek postojati jedino u starom kozmosu, fizičkom i organskom, koji se ukazivao vječnim poretkom, ili on može postojati i u novom, inom, neznanom još kozmosu“ pita se Berdjajev. Odgovor na ovo pitanje izazov je kršćanstva te ono „mora biti prije riješeno u duhovnom iskustvu nego što se rješava u filozofskoj spoznaji.“⁶¹

Berdjajev se i u studiji „Čovjek i stroj“ vraća Spengleru i njegovoj nevelikoj knjizi „Čovjek i tehnika“. Spengler tehniku smatra borbom, a ne sredstvom. No, tehnika je za Berdjajeva neprijeporno uvijek sredstvo, oruđe, a ne cilj, jer ne po-

58 Berdjajev, *Sudbina*, 108

59 Berdjajev, *Sudbina*, 108–109.

60 Berdjajev, *Sudbina*, 119. Zanimljivo je da doc. dr. Marija Selak Berdjajevljevu konstataciju o tome da do sada nije napisana filozofija tehnike i stroja uzima kao njegovo indirektno priznanje kako on sam sebe smatra prvim filozofom tehnike. Marija Selak, „Bioetički osvrt na filozofiju Nikolaja A. Berdjajeva. Promišljanje degradacije duhovnosti i biti tehnike u prijelomu epoha, *Filozofska istraživanja*, 29/2009., br. 3, 607.

61 Berdjajev, *Čovjek*, 119.

stoje tehnički ciljevi života.⁶² Ciljevi života leže uvijek u drugoj oblasti, oblasti duha. No, sredstva života ipak „vrlo često zamjenjuju ciljeve života; ta sredstva mogu zauzeti tako mnogo mjesta u čovječjem životu, da ciljevi života konačno i čak posve izčežavaju iz svijesti čovjeka. A u našoj se tehničkoj epohi to dešava u veličajnim razmjerima.“⁶³ Tehnika može za znanstvenika i izumitelja postati glavni sadržaj i cilj života. U tom slučaju tehnika dobiva, kao spoznaja i izum, duhovni smisao pa se odnosi na duh života, no „zamjena ciljeva života tehničkim sredstvima može značiti umanjenje i ugašenje duha, kako to i biva.“⁶⁴

Berdjajev ističe kako stojimo pred osnovnim paradoksom: bez tehnike je kultura nemoguća, s njom je povezano samo niknuće kulture, no konačna pobjeda tehnike vuče kulturu u propast. „U kulturi su uvijek dva elementa – element tehnički i element prirodno-organski. A konačna pobjeda tehničkog elementa nad elementom prirodno-organskim znači izrođenje kulture u nešto drugo, što na kulturu više ne naliči.“⁶⁵ „O toj neprestanoj borbi između tehnike i kulture“ – piše Dadić osvrćući se na Berdjajeva – „najbolje svjedoči pojavljivanje mnogovrsnih pravaca u razvoju kulture. Kultura je u svome razvoju i usponu bila najuže povezana s prirodom. Njezine su forme bile prepune simboličkih izričaja koji su predstavljali odraz duhovnog, nebeskog svijeta u zemaljskim formama. Ona je uspijevala uz pomoć elemenata prirodnog svijeta simbolički izraziti one stvarnosti koje transcendiraju ovaj prirodni svijet. Tehnika, naprotiv, ne posjeduje nikakvu simboliku i ona nema pretenziju odraziti neki drugi, duhovni svijet. Naprotiv, ona nastoji izgraditi jednu novu stvarnost, jedan potpuno novi tehnički svijet te tako udaljava čovjeka kako od prirode tako i od natprirodne stvarnosti, zarobljujući ga tom novom stvarnošću, čiji je ona autor. Razvoj civilizacije išao je za tim da razvije enormne tehničke mogućnosti koje su trebale čovjeku omogućiti da upravlja s prirodnim svijetom koji ga okružuje. Ali, ‘tehničke moći civilizacije u konačnici su zagospodarile čovjekom i učinile

62 Temeljnu razliku između Spenglerova i Berdjajevljeva shvaćanja tehnike dr. sc. Ivan Devčić, riječki nadbiskup i autor dviju sjajnih knjiga o Berdjajevu, opisuje ovim riječima: „Dok prvi (Spengler, nap. D. D.) (...) gleda na tehniku s biologističko-animalističkih motrišta, drugi ju shvaća u spiritualističkoj perspektivi. Zbog toga je za prvoga tehnika istovjetna s borbom i taktikom osvajanja plijena, a za drugoga sa slobodnim stvaralaštvom kojim čovjek nastavlja stvarati svijet“. Ivan Devčić, *Filozofija povijesti kulture Nikolaja A. Berdjajeva*, Glas Koncila, Zagreb (2010), 239.

63 Berdjajev, *Čovjek*, 109.

64 Berdjajev, *Čovjek*, 110.

65 Berdjajev, *Čovjek*, 111.

ga robom' (citat od Berdjajeva, nap. D. D.).“⁶⁶

Berdjajev nadalje upozorava da se čovjeka želi pretvoriti u oruđe proizvodnje, a „stvar se postavlja nad čovjeka.“⁶⁷ U objašnjenju navedene tvrdnje služi se starijim skolastičkim razlikovanjem između riječi *agir* i *faire*. *Agir* znači slobodnu uporabu čovječjih sila, a *faire* znači izradu proizvoda, proizvođenje. U prvom slučaju težište leži u čovjeku, u onome koji radi, a u drugom u proizvodu. Tehničko doba od čovjeka traži izradu proizvoda, i to u najvećoj množini pri najmanjoj potrošnji sila.“⁶⁸

U povijesti čovječanstva moguće je utvrditi tri stupnja: prirodno-organski, kulturni u strogom smislu i tehničko-strojarski. Ove stupnjeve ne treba uzimati kronološki, nego tipološki. U prvome stupnju vidimo „utopljenost duha u prirodu“, u drugome „odvajanje duha iz prirode i obrazovanje posebne oblasne duhovnosti“, dok treći obilježava „aktivno zavladanje duha prirodom, vlast nad njome.“⁶⁹

U drugome stupnju čovjek kulture još je živio u prirodnome svijetu koji nije bio stvoren od njega, nego od Boga. On je bio povezan sa zemljom, s biljkama i životinjama. Ogromnu ulogu igrala je mistika zemlje te biljni i životinjski religiozni kultovi. Preobraženi elementi tih kultova ušli su i u kršćanstvo. Prema kršćanskom vjerovanju, izašao je čovjek iz zemlje i treba se u zemlju vratiti. I u vrijeme cvata kultura je okružena prirodom: „Cvijeće, sjenati parkovi i zelene tratine, rieke i jezera, plemeniti psi i konji, ptice, ulaze u kulturu. Ljudi kulture, makar se kako daleko udaljiše od prirodnog života, pogledavali su na nebo, zvijezde, pokretljive oblake. Kontemplacija nad krasotama prirode čak je pretežno proizvod kulture. Kulturu, državu, živovanje volili su shvaćati organski, prema analogiji sa živim organizmima. Procvjetavanje kultura i država činilo se kao neki bilinsko (= biljno, nap. D. D.) životinjski proces. Kultura je bila puna simbola, u njoj je bio odsjev neba u zemnim oblicima, bili su dani znaci inog svijeta u ovom svijetu. Tehnici je simbolika tuđa, ona je stvarna, ona ništa ne odsieva, ona izgrađuje novu stvarnost, u njoj je sve svoje. Ona odkida čovjeka i

66 Dadić, „Čovjekov“, 127.

67 Berdjajev, *Čovjek*, 111.

68 Berdjajev, *Čovjek*, 111.

69 Berdjajev, *Čovjek*, 111.

od prirode i od onih svjetova.⁷⁰

Kako bi objasnio razlike između kulture i tehnike, Berdjajev iznosi usporedbu organizma i organizacije.⁷¹ Organizam se rađa iz prirodnoga kozmičkoga svijeta i on sam rađa. Organizacija niti se rađa niti ona rađa – ona se izrađuje aktivnošću čovjeka, ona se stvara, čak i kad to stvaralaštvo više nije oblik stvaralaštva. Organizam se cjelovit rađa, cjelovit je u postojanju i kad raste i kad se razvija i u njemu cijelo prethodi dijelovima i sadržano je u svakom dijelu. Mehanizam, izgrađen organizacijskim procesom, sastavlja se iz dijelova, u njemu cijelo nije sadržano u dijelovima i ne prethodi dijelovima. U organizmu je svrhovitost njemu imanentna, u nj je položena po Stvoritelju ili po prirodi, a određuje se vlašću cijelog nad dijelovima. U organizaciji je svrhovitost sasvim druge vrste, ona je položena u nju po organizatoru izvana. Mehanizam se sastavlja u cilju podlaganja određenoj svrsi, a ne rađa se sa svrhom koja je u njemu. Kao primjer Berdjajev navodi sat koji radi krajnje svrhovito, no ta svrhovitost nije u satu, nego u čovjeku koji ga je napravio i navio. Organizirani mehanizam u svojoj svrhovitosti zavisi o organizatoru. No u njemu je inercija koja može djelovati na organizatora te ga čak podjarmiti sebi.⁷²

U povijesti je bilo organiziranih tijela, sličnih životu organizma, pa se tako patrijarhalni poredak, naravno gospodarstvo, ukazivalo organskim, i čak vječnim u toj svojoj organičnosti. Organski poredak činio se kao da nije izgrađen po čovjeku, nego po samoj prirodi ili po Stvoritelju svijeta. Čovjek je vjerovao da postoji vječni objektivni poredak prirode, normativnog značaja, kojemu njegov život mora biti podložen. „Za drevnog Grka i sredovječnog (srednjovjekovnog, nap. D. D.) čovjeka postojao je nepromjenjivi kozmos, hierarhički sistem, vječni 'ordo'. Takav poredak postojao je i za Aristotela i za sv. Tomu Akvinskoga.“⁷³

Međutim, tehnika krajem 18. stoljeća „razara tu vjeru u vječni poredak prirode i razara je u kud i kamo dubljem smislu nego što to čini evolucionizam. Evo-

70 Berdjajev, *Čovjek*, 112.

71 Uvođenje razlike između organizma i organizacije, tj. između antropološkog i instrumentalnog određenja tehnike, Selak podvrgava kritici. Pozivajući se na njemačkog filozofa Martina Heideggera i njegov rad „Pitanje o tehnici“, ona smatra takav pristup nedostatnim – ispravnim, ali onim koji ne otkriva bit tehnike, koja nije samo sredstvo, nego i način otkrivanja. Opš. Selak, „Bioetički“, 607–610.

72 Berdjajev, *Čovjek*, 112–113.

73 Berdjajev, *Čovjek*, 113.

lucionizam je niknuo uglavnom iz biologijskih nauka, a radi toga je i sam razvitak bio shvaćen kao organski proces.⁷⁴ Nova prirodna stvarnost, pred koju suvremena tehnika postavlja čovjeka, nije proizvod evolucije, nego proizvod stvaralačke aktivnosti samoga čovjeka. Ta nova stvarnost nije proizvod organskoga, nego organizacijskoga procesa. „S tim je povezan smisao celog tehničkog doba. Vlast tehnike prije svega je prielaz od organskog života na organizacioni život, od rastenja na konstruktivnost.“⁷⁵

Bilo bi, međutim, pogriješno stroj ubrojiti u anorganski svijet jer se za njegovu organizaciju koriste anorganski elementi uzeti iz mehaničko-fizičko-kemijske stvarnosti. „U anorganskoj prirodi ne postoje strojevi, oni postoje samo u socijalnom svijetu. Ta organizirana tjelesa ne pojavljuju se prije čovjeka, kao tjelesa anorganska, nego poslije čovjeka i kroz čovjeka. Čovjeku je uspjelo, da prizove k životu, da oživotvori novu stvarnost. To je svjedočanstvo strašne moći čovjekove. To ukazuje na njegov stvaralački i vladalački poziv u svijetu. Ali, ujedno je i svjedočanstvo njegove slabosti, njegove sklonosti robstvu.“⁷⁶

„Tehnika“ – piše Berdjajev – „s gledišta života znači (...) raztjelovljenje, razkid poviesti u organskim tjelesima, razkid tiela i duha. Tehnika otkriva novi stupanj stvarnosti, a ta je stvarnost djelo čovjekovo, posljedica prodora duha u prirodu i u njedrenje razuma u praelementarne procese. Tehnika razara stara tiela i izgrađuje nova, koja nisu nipošto nalik na tiela organska; sazdaje tiela organizaciona.“⁷⁷

U odnosu čovjeka i tehnike Berdjajev genijalno uočava ponavljanje prve pobune stvora protiv Stvoritelja. „...Tragedija je u tom, da tvorevina ustaje protiv svog tvorca, da mu se više ne pokorava. Tajna iztočnog grieha – u pobuni je stvora protiv Stvoritelja. Ona se ponavlja u poviesti čovječanstva. Prometejski duh čovjeka nije u stanju zavladati po njemu sazdanom tehnikom...“⁷⁸ U procesima racionalizacije u tehničko doba čovjeka zamjenjuje stroj, a tehnika zamjenjuje organski-iracionalno s organizacijski-racionalnim. No, i ona sama rađa nove

74 Berdjajev, *Čovjek*, 114.

75 Berdjajev, *Čovjek*, 114.

76 Berdjajev, *Čovjek*, 118.

77 Berdjajev, *Čovjek*, 114–115.

78 Berdjajev, *Čovjek*, 115.

iracionalne rezultate u društvenom životu, a posebno nezaposlenost kao „najveću nevolju našeg doba“. Stroj ima pozitivnu osobinu jer zamjenjuje ljudski rad, čime bi se trebalo uništiti ropstvo i siromaštvo čovjeka, no on se ne pokorava tome što od njega traži čovjek, već nalaže svoje zakone. „Stroj hoće, da čovjek primi njegovu sliku i priliku. No čovjek je slika i prilika Boga i ne može postati slika i prilika stroja, a da ne prestane postojati.“⁷⁹ Organizacija uvijek pretpostavlja organizatorski subjekt, tj. organizatora, no organizacija traži, da i samog organizatora pretvori iz organizma u stroj. Duh koji je izgradio tehniku i stroj ne može biti do kraja tehničaran, u njemu će uvijek ostati iracionalno načelo, no tehnika unatoč tome želi zavladati duhom, racionalizirati ga, pretvoriti u automat i podjarmiti. To je titanska borba čovjeka i prirode koja je po čovjeku tehničarana.⁸⁰

Čovjek je u početku ovisio o prirodi, pri čemu se radilo o biljno-životinjskoj ovisnosti. No, sada se stvara opasnost nove ovisnosti od nove prirode, a riječ je o zavisnosti od stroja i tehnike. Psihofizički organizam čovjeka prilagodio se organskoj prirodi, no prilagodba novoj stvarnosti tehnike i stroja nije izvršena i pitanje je hoće li čovjek „biti u stanju da diše u novoj električnoj i radioaktivnoj atmosferi, u novoj hladnoj, metalnoj stvarnosti, lišenoj životinjske toplote.“⁸¹ Pronalasci oruđa za razaranje nadvisuju medicinska otkrića, a izumiti otrovne plinove (misli se na bojne otrove korištene u Prvom svjetskom ratu), s kojima je moguće uništiti milijune života, lakše je nego pronaći način liječenja raka i drugih bolesti. „Otkrića, povezana s organskim životom, kud i kamo su teža nego otkrića povezana s anorganskim svijetom, gdje mi stupamo u svijet čudesne.“⁸² Kasniji razvoj znanosti i tehnike doveo je do otkrića mnogih lijekova, no izum i upotreba atomske bombe, kao i na to kasnije nadovezan razvoj nuklearnog oružja, umnogome daju za pravo Berdjajevljevim kritičkim primjedbama znanstveno-tehničkih otkrića.

Vlast tehnike i stroja prema Berdjajevu otkriva novi stupanj stvarnosti koji nije istovjetan mehaničkoj i fizičko-kemijskoj stvarnosti. Ta se nova stvarnost ra-

79 Berdjajev, *Čovjek*, 115.

80 Berdjajev, *Čovjek*, 115–116.

81 Berdjajev, *Čovjek*, 116.

82 Berdjajev, *Čovjek*, 116.

zvija na vrhuncu civilizacije. Vraćajući se ponovno usporedbi tehnike i umjetnosti, naš autor piše da je i umjetnost gradila novu stvarnost koje nije bilo u prirodi, njezini junaci i likovi umjetničkog stvaranja predstavljaju po sebi osobite vrste stvarnosti. No, dok stvarnost koja se otkriva u umjetnosti ima simbolički karakter i odražava idejni svijet, tehnika gradi stvarnost lišenu svake simbolike, u njoj je stvarnost dana neposredno. To se reflektira i na umjetnost, o čemu ponajbolje svjedoči kino koje sve više izgurava staro kazalište. Utjecaj kina je golem, a on je omogućen upravo zahvaljujući tehničkim otkrićima koja bi „na ljude pređašnjih epoha proizvodila dojam pravih čudesa.“⁸³ Ta otkrića, u koja autor ubraja i izum radija, omogućavaju obraćanje golemim masama čovječanstva na svim dijelovima svijeta, predstavljajući tako sredstvo ujedinjenja čovječanstva. No, otkrića istodobno mogu poslužiti i za najružnije i najvulgarnije svrhe.⁸⁴

Berdjajev tehnici daje religijsko značenje. On smatra da tehnika i ekonomika same po sebi mogu biti neutralne, no odnos duha prema tehnici i ekonomici postaje neizbježno duhovno pitanje. Tehnika otkida čovjeka od zemlje, nanosi udarce svakoj mistici zemlje, mistici materinskog načela koja je igrala važnu ulogu u životu čovječjih društava. Aktualizam i titanizam tehnike uništava ugodnost i toplinu organskog života, priraslog zemlji. Religijski smisao tehnike možemo pronaći u činjenici da s njezinom prevlasti „završava telurgijsko“⁸⁵ doba u poviesti čovječanstva, kad se čovjek određivao po zemlji, i to ne samo u fizičkom, nego i u metafizičkom smislu.⁸⁶ Čovjek se osjeća sasvim drugačije onda kad osjeti pod sobom dubinu, svetost, mističnost zemlje, i tad, kad on doživi zemlju kao planet koji leti u beskrajni prostor, posred beskrajnih svjetova, kad je on sam sposoban odletjeti od zemlje u stratosferu. U tom smislu do promjene dolazi u doba Kopernika, čiji sustav mijenja onaj Ptolomejev. Zemlja prestaje biti središte svemira. Ruši se srednjovjekovna slika svijeta, a čovjekov duh otkriva beskrajne svjetove. Pred strašnom šutnjom beskrajnih prostora i svjetova, izgubljen i ponižen time što nije središte svemira, nego ništavni trunčić, čovjek prenosi težište u svoju nutrinu, u „ja“, u subjekt. No, istodobno, moć

83 Berdjajev, *Čovjek*, 117–118.

84 Berdjajev, *Čovjek*, 118.

85 Telursko (od lat. *Tellus*) znači zemaljski, zemaljskog porijekla, koji pripada zemlji.

86 Berdjajev, *Čovjek*, 120–121.

tehnike daje čovjeku i suprotan osjećaj njegove vlastite moći, mogućnosti zavladvavanja beskrajnim svijetom. „Čovjek prvi put postaje, napokon, car i gospodar zemlje, a možda i svieta.“⁸⁷

Vlast tehnike radikalno mijenja odnos prema prostoru i vremenu. Dok je prije čovjek prirastao materi-zemlji, sada počinje zavladvavati postorom i vremenom, ne boji se odijeliti od zemlje i želi odletjeti što je dalje moguće – u prostor. „Stare su kulture vladale tek nevelikim prostorom i nevelikim masama. Takva je bila savršena kultura prošlosti, u drevnoj Grčkoj, u Italiji za epohe preporoda, u Francuzkoj XVII. vieka, u Njemačkoj početkom XIX. vieka. To je aristokratsko načelo kulture⁸⁸, načelo zbirke kakvoća.⁸⁹ Nasuprot tome načelu, tehnika vlada golemim prostorima i golemim masama: „Sve postaje svjetsko, sve se razprostranjuje na svekoliku čovječju masu u doba vlasti tehnike. U tome je njezin sociološki smisao. Tehničko doba je doba demokracije i socializacije, u njoj sve postaje kolektivno...“⁹⁰

Tehnika daje čovjeku osjećaj strašne moći, ona je čedo volje za moć i ekspanziju, a potonja neminovno priziva u povijesni život narodne mase. Novi oblik organizacije života u masama, tehnicizacija života razara ljepotu stare kulture, starog načina življenja. „Tehnička organizacija života u masama uništava svaku individualizaciju, svaku svojelikost (vlastitost, nap. D. D.) i originalnost, sve postaje bezbojna masa, lišena lika“.⁹¹ Tehnička civilizacija po svojoj je biti apersonalistička, „ona ne zna i ne će da zna za ličnost. Ona zahtjeva aktivnost čovjekovu, no ne će da bi čovjek bio ličnost.“⁹² Osobnost je u svemu suprotna stroju: ona je jedinstvo u mnogolikosti i cjelovitosti, određuje iz sebe ciljeve, ne dopušta biti dijelom, sredstvom ili oruđem. A tehnička civilizacija želi suprotno: da čovjek prestane biti jedinstvom i cjelovitošću, da postane dijelom tehni-

87 Berdjajev, *Čovjek*, 121–122.

88 Berdjajev je smatrao kako je sociološki kriza kulture povezana s ugrožavanjem kvalitativnoga aristokratskoga načela koje je u temelju svake kulture, a u veliku ga opasnost dovodi proces demokratizacije i izjednačenja, kao i vlast masa. Kultura za Berdjajeva nikada nije postojala za široke mase čovječanstva i nikada nije bila usmjerena na zadovoljavanje masovnih zahtjeva i potreba. Berdjajev, *Sudbina čovjeka u suvremenom svijetu*, 85.

89 Berdjajev, *Čovjek*, 122.

90 Berdjajev, *Čovjek*, 122.

91 Berdjajev, *Čovjek*, 123.

92 Berdjajev, *Čovjek*, 131.

ciziranog društva, da prestane biti osobnošću. To znači da predstoji „strašna borba između ličnosti i tehničke civilizacije, tehniziranog društva, borba čovjeka i stroja.“⁹³

Promjena odnosa prema vremenu ogleda se u činjenici da „tehnički aktualizam podlaže čovjeka i njegov unutarnji život sve ubrzanijem protoku vremena. U toj pomamnoj jurnjavi suvremene civilizacije, u toj hitnji ne ostaje nijedan trenutak sam sebi cilj, i ni na jednom trenutku nije moguće ustaviti se kao na izašlom iz vremena.“⁹⁴ U vremenu vlasti tehnike čovjek nema vremena za vječnost jer se od njega traži što brži prijelaz na sljedeće vrijeme. Čovjek stoji pred problemom kako za sebe očuvati mogućnost trenutka kontemplacije vječnosti, Boga, istine i ljepote. U toj je kontemplaciji element koji određuje njegovu „ja“. „U samoj kontemplaciji, tj. u odnosu čovjeka prema Bogu, jest stvaralačstvo.“⁹⁵

Berdjajev je uvjeren „da se sve bolesti suvremene civilizacije rađaju od nesuglasja između duševne organizacije čovjeka, nasliedene iz drugih vremena, i nove, tehničke, mehaničke stvarnosti, od koje on nikuda ne može uteći. Čovječja duša ne može izdržati tu jurnjavu koju od nje traži suvremena civilizacija, i to s izrazitom svrhom, da čovjeka pretvori u stroj.“⁹⁶

Govoreći o glavnim opasnostima koje stroj donosi čovjeku, Berdjajev uočava kako stroj i tehnika nanose strašne poraze duševnom životu čovjeka i prije svega ljudskim osjećajima. Stara kultura bila je opasna za čovječje tijelo, tehnička civilizacija opasna je prije svega za duše, ona razara emocionalni poredak u suvremenoj tehničkoj civilizaciji. Tehnika nanosi strašne udarce humanizmu, humanističkom idealu čovjeka i kulture. Stroj je po prirodi antihumanističan, a tehničko „poimanje nauke savršeno je oprečno humanističkom poimanju nauke i sukobljava se s humanističkim poimanjem punoće čovječnosti.“⁹⁷ Zanimljivo, Berdjajev smatra da je tehnika manje opasna za duh, iako to na prvi pogled može začuditi: „Zapravo se može reći da mi živimo u doba tehnike i duha, a ne u doba duševnosti. Religiozni smisao tehnike naročito je u tom, što

93 Berdjajev, *Čovjek*, 131.

94 Berdjajev, *Čovjek*, 129.

95 Berdjajev, *Čovjek*, 130.

96 Berdjajev, *Čovjek*, 130.

97 Berdjajev, *Čovjek*, 125–126.

ona sve stavlja pod znak duhovnog pitanja, pa može privedi i do oduhovljenja. Ona zahtjeva napor duhovnosti“. Tehnika već odavno nije neutralna, nije ravnodušna prema duhu i pitanju duha. Tehnika djeluje ubitačno na dušu, ali ujedno izaziva silnu reakciju duha. „Ako se duša, prepuštena samoj, pokazala slaba i nezaštićena pred vlašću tehnike u porastu, to se duh može pokazati dosta jak.“⁹⁸

Berdjajev naglašava kako stroj nema samo ogromno sociologijsko, nego i kozmologijsko značenje. Tehnika čini čovjeka kozmijurgom. Ona mu daje takvu moć da će uskoro znanstvenici „moći proizvesti potrebe, ne samo poviestnog nego i kozmičkog značaja“. Nevelika šačica ljudi, u posjedu tajne tehničkih izuma, „moći će tiranski držati u svojoj vlasti svo čovječanstvo.“⁹⁹ Da bi se spriječio takav scenarij, bit će potreban velik napor duhovnosti, mnogo veći nego prijašnja kulturna razdoblja. Jer, „kad se čovjeku daje sila kojom on može upravljati svietom i može uništiti znatan dio čovječanstva i kulture, tad postaje sve ovisno od duhovnog i moralnog stanja čovjekova, od tog, u ime čega će on upotrebljavati tu silu – kakvog je on duha. Pitanje tehnike postaje neminovno duhovno pitanje, a na koncu konca religiozno pitanje. Od tog zavisi sudbina čovječanstva.“¹⁰⁰ Tu pak silu duha tehnika zahtijeva prije svega zbog toga da čovjek ne bude od nje podjarmljen i uništen.¹⁰¹

Čovjekov je odnos prema tehnici ambivalentan: s jedne strane „čovjek je pozvan, da produži stvaranje svieta, a posao njegov je kanda osmi dan stvaranja, on je pozvan da bude car i gospodar zemlje“. No, taj ga posao „podjarmljuje“ i „nagrđuje njegov lik.“¹⁰² „Mašinizam bi htio zamieniti u čovjeku sliku i priliku Božju sa slikom i prilikom stroja. To nije stvaranje novog čovjeka, to je zatam-njenje čovjeka, nestajanje čovjeka, zamjena njegova inim bićem, s drugim već ne čovječjim bivstvovanjem.“¹⁰³ Čovjek se uvijek mijenjao, no u svim je vremenima gledao na vječnost, i to ga je činilo čovjekom. Novi čovjek, kad prekine s vječnošću i pokori se novom svijetu, kojim bi on trebao vladati i sebi ga podlo-

98 Berdjajev, *Čovjek*, , 126.

99 Berdjajev, *Čovjek*, 126–127.

100 Berdjajev, *Čovjek*, 127.

101 Berdjajev, *Čovjek*, 127–128.

102 Berdjajev, *Čovjek*, 132.

103 Berdjajev, *Čovjek*, 132.

žiti, prestaje biti čovjek. Događa se dehumanizacije čovjeka.¹⁰⁴

Raskid duha sa starim organskim životom i mehanizacija života proizvode dojam konca duhovnosti u svijetu. Materijalizam nije nikada bio tako jak. Ponekad se čini da živimo u doba konačne prevlasti tehnike nad mudrošću u drevnom, plemenitom smislu riječi. „Tehnizacija duha, tehnizacija razuma mogla bi lako postati propast duha i razuma“, upozorava Berdjajev.¹⁰⁵

Berdjajev ističe da tehnika, koja je izgradila kapitalizam, može poslužiti i izgradnji drugog, pravednijeg društvenog poretka. Ona može postati moćno sredstvo u rješavanju društvenog pitanja, a sve ovisi „od tog, kakav će duh pobijediti, kakvog će duha čovjek biti.“¹⁰⁶ Dakle, tehnika sama po sebi nema etičku odrednicu, a čovjekov je duh taj koji tehniku mora usmjeriti prema ispravnom korištenju. Za loše posljedice uporabe stroja nije kriv stroj, nego čovjek: „Nije stroj, nego je čovjek kriv strašnoj vlasti ‘mašinizma’, nije stroj obezdušio čovjeka, nego se sam čovjek obezdušio. Problem treba prenieti spolja unutra. Duhovno ograničenje vlasti tehnike i stroja nad čovječjim životom posao je duha, posao samog čovjeka, te zavisi od napora njegove duhovnosti. Stroj može biti silno sredstvo u rukama čovjeka, no za to treba da je čovjek duhovno biće, slobodan duh.“¹⁰⁷

Nesklon romantičarskome eskapizmu, Berdjajev primjećuje da postoji sklonost idealiziranja prijašnjih kulturnih epoha koje nisu znale za strojeve. No istodobno se zaboravlja da je stari, netehnizirani život bio povezan sa strašnim iskorištavanjem ljudi i životinja, s ropstvom i kmetstvom, a da stroj može biti sredstvo oslobođenja od tog iskorištavanja i ropstva. Taj je zaborav posljedica sklonosti da se idealizira povijest, no ta je prošlost prošla kroz „očišćenje te stoji pred nama oslobođena od zla i nakaznosti koje su u njoj bile“. I zato epoha vlasti tehnike nad čovječjom dušom „ne svršava odricanjem tehnike, nego njezinim podlaganjem duhu“. Budućnost čovječanstva bit će reakcija protiv tehnike i stroja, bit će vraćanje prvostvorenoj prirodi, no „nikad neće biti uništena

104 Berdjajev, *Čovjek*, 132–133.

105 Berdjajev, *Čovjek*, 119–120.

106 Berdjajev, *Čovjek*, 135.

107 Berdjajev, *Čovjek*, 135–136.

tehnika i stroj, dok čovjek ne svrši svoj zemni put.¹⁰⁸

Prognozirajući posljedice uvođenja tehnike i stroja u život čovjeka, Berdjajev kaže da mu se ponekad priviđa strašna utopija: „Nastat će doba, kada će postojati savršeni strojevi, kojima bi čovjek mogao upravljati svietom, no čovjeka više neće biti. Strojevi će sami raditi savršeno i postizavati najveće učinke.“¹⁰⁹ Napredak robotike i pojava kiborga potvrđuju profetsku snagu Berdjajevljeve filozofske misli. A da bi se spriječila takva (anti)utopija, bit će potreban napor duha. Tehnici se ne smije dopustiti autonomija, već ona treba biti podložna duhu i duhovnim vrijednostima života. Čovječiji duh u toj velikoj zadaći snaći će se tek u tom slučaju „ako ne bude osamljen i ako se ne osloni tek na samog sebe, ako bude sjedinjen s Bogom. Samo tad sačuvat će se u čovjeku slika i prilika božja, tj. sačuvat će se čovjek. U tom se pokazuje razlika između kršćanske eshatologije i eshatologije tehnike.“¹¹⁰

6. ZAKLJUČAK

Kao što smo pokazali u ovome radu, kritiku fenomena tehnike Berdjajev započinje tvrdnjom kako je kršćanstvo, uzvisujući čovjeka nad prirodom, prirodu mehaniziralo i tako omogućilo pojavu tehnike. No, kasnije je stvorenje, tj. stroj, ustao protiv svojega tvorca – protiv čovjeka. Stroj i tehnika sami po sebi nisu zli, nije stroj taj koji je tehnicirao život, nego čovjek koji je tehnicima dopustio autonomiju. Tehnika može igrati pozitivnu ulogu u životu čovjeka, no istu čovjek mora podvrgnuti duhu, tj. duhovnim vrijednostima života. Kako bi ostvario tu zadaću, čovjek mora biti sjedinjen s Bogom.

Berdjajevljev odnos prema tehnici, kako jasno pokazuju prethodni redci, potvrđuje njegovu traganja za „ključem“ ostvarenja slobode svake osobe u bespućima tehničke civilizacije, ali i potvrđuje njegove duboke ukorijenjenosti u misterij kršćanstva (kršćanski personalizam). Iako je od objave Berdjajevljevih radova koji su korišteni u ovome članku prošlo više od osamdeset godina (u međuvremenu tehnika, znanost i tehnologija postigli su nove rezultate do sada

108 Berdjajev, *Čovjek*, 124–125.

109 Berdjajev, *Čovjek*, 128.

110 Berdjajev, *Čovjek*, 128.

u povijesti neviđenih razmjera), njegove kritike, mišljenja i zapažanja i dalje su nevjerovatno aktualni, snažni i poticajni za razmišljanje. Berdjajevljeva misao je misao profinjenoga aristokrata duha, misao erudita i profeta. I zato – parafrazirajući Josúa Ortegu y Gassetu – možemo zaključiti: moramo Berdjajeva i danas pažljivo čitati. Taj čovjek zna što govori.

The problem of technics in the philosophical thought of Nikolai Berdyaev

Abstract: In this paper, the author analyzes the relationship of Nikolai Berdyaev, Russian philosopher of history and culture, towards the issue of technics. The introductory part of the paper presents an analysis of the notion of “technics” from a historical and semantic point of view, while the subsequent chapters decompose Berdyaev’s critical thought regarding the appearance of the machine and technics on the basis of his published works. According to Berdyaev, the rule of technics leads to atechnization of human life, making the man a slave of his own wonderful invention – the machine. While numerous authors approach this subject solely from a biological and rationalist point of view, Berdyaev emphasizes the importance of the spirit to which technics must obey if we do not wish to see anti-utopian scenarios of the future come true.

Keywords: *Nikolai Berdyaev, technics, machine*